

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 2-3 2021 | ÅRGÅNG 25

Bokförlaget THALES

INTERVJU MED PATRICIA MINDUS, PROFESSOR I PRAKTISK FILOSOFI VID UPPSALA UNIVERSITET OCH FORSKNINGSLEDARE VID UPPSALA FORUM FÖR DEMOKRATI, FRED OCH RÄTTVISA

Hej, kan du berätta lite om dig, vem är Patricia Mindus?

JAG ÄR PROFESSOR i praktisk filosofi vid Uppsala universitet. Min inriktning är främst rättsteoretisk men jag intresserar mig även för andra delar av den praktiska filosofin. Jag började ganska tidigt intressera mig för filosofi och har med åren kommit att alltmer uppskatta samspelet mellan filosofi och andra vetenskapsområden (främst i mitt fall juridik och statsvetenskap) för att ta sig an olika frågeställningar, gärna sådana som är både samtidsorienterade och otidsenliga. Utmärkande drag hos de frågor jag intresserar mig för är nog oreda – gärna i form av tvetydliga normativa följder, osäkra begreppsbildningar vars historia tycks höjd i dunkel eller där det råder grundläggande oenighet om själva begreppsapparaten. Konstraintuitiva sanningar har en speciell charm. Jag gläder mig lätt över att ändra åsikt i en fråga till följd av bättre insikt. För det mesta läser jag filosofiska texter om något helt annat än vad jag för närvarande forskar omkring. Just nu läser jag om solidaritet och kärlek.

I år fyller den svenska demokratin 100 år, vilka är de främsta utmaningarna du ser för demokratin idag, i Sverige och i världen?

DET VAR EN svår fråga och den är kontextberoende. Vad som krävs i Sverige kan skilja sig från vad som krävs i andra delar av världen, samt vad som krävs ur ett globalt helhetsperspektiv. Frågan är svår också för att demokrati kan praktiseras i relation till andra institutioner än riksdagen, i andra statsskick än nationalstater, och genom andra typer av praktiker än majoritetsprincipen.

I allmänhet kan man kanske ändå säga att det demokratiska styrelseskicket utsätts för många olika typer av utmaningar: interna, som rör det demokratiska livet i en viss institution, och externa,

som rör omvärldsförändringar, allt från klimat till teknologi. Varje tid måste anpassa befintliga institutioner, regler och praktiker till de ideal man söker efterleva. Demokrati är inte något man förvärvat en gång för alla och sedan enbart behöver underhålla, som ett hus man byggt. Det är mer snarlikt Theseus skepp som ständigt byggs upp, byggs om, bryts ner, uppförs på nytt på ett sätt som möjliggör för oss att känna igen skeppet som dock ändå aldrig består av precis samma delar. Och visst stormar det på havet ibland. Det gör det inte lättare att hålla ihop skeppet.

Den demokratiska form vi oftast tänker på kopplas till parlamentarismens genombrott. Det är inte fel att tänka så även om det inte är hela bilden. Just den formen av demokrati utsätts för ganska stora och ökande påfrestningar. Delvis har det att göra med att de ideal som demokratin ställer upp är svåruppnådda. Man kan säga, med Norberto Bobbio, att med demokratin i modern tid kom en rad brutna löften: individens skulle bli mer autonom, men vi ser starkare grupptryck; det allmänna intresset skulle främjas, men vi ser uppsving för partikulära intressen; eliterna skulle förlora den ledande rollen, men oligarkier består; demokratin skulle sprida sig i samhället, men ges ett begränsat utrymme (vanligen främst i riksdagen); den osynliga makten skulle undertryckas, men vi har vant oss vid ljusskygga grupperingars inflytande, och sist men inte minst hade man tänkt sig att medborgaren skulle lära sig den demokratiska livsformen genom deltagande, men medborgarnas behov av demokratisk bildning har knappast avtagit. Visst är dessa löften som demokratin stora tänkare ställt upp på många sätt brutna av de »realdemokratier» som vi ser i verkligheten. Detta är dock inte i sig ett argument mot idealen. Som alla vet är människor inte alltid friska, men det är inget skäl att inte eftersträva hälsa.

Du har forskat mycket på frågor kring rösträtt, inte minst kopplat till migration, och har utvecklat den funktionella medborgarskapsteorin. Kan du berätta mer om det?

MEDBORGARSKAP HAR KOMMIT att bli en mycket omdiskuterad fråga i samtiden. Det handlar om ett rättsligt område under ständig

förändring. Under perioden 2013–2019 har den medborgarskapslagstiftningen ändrats över 100 gånger i EU-medlemsstaterna och bland de mest framträdande förändringarna har skett inom frågor som underlättande av förvärv av medborgarskap på grundval av investeringar, förlust av medborgarskap genom återkallelse samt ökad tolerans för dubbelt medborgarskap. I Sverige utreds nu frågan om nya regler för naturalisation som kan komma att innebära språktester och tester som rör samhällskunskap bl.a. Samtidigt har teoriutvecklingen inte hängt med. Trots den omfattande vetenskapliga verksamhet som bedrivs, och trots att frågan ständigt kommer upp den politiska agendan och i samhällsdebatten i övrigt verkar diskussionen ofta försiggå i något av ett filosofiskt tomrum.

Den funktionella medborgarskapsteorin som jag förordar är ett bidrag till att fylla tomrummet. Teorin hävdar att medborgarskap inte är någon generisk status eller medlemskap, utan det består i en funktionell relation mellan vilka som är medborgare och vad medborgare är. Med andra ord, kriterier för tilldelande och förlust av medborgarskap är funktionellt beroende av typen av rättigheter och skyldigheter som tillskrivs medborgare. Det är så av begreppslig nödvändighet, inte av någon speciell historisk omständighet eller på grund av någon normativ preferens. Likt en matematisk funktion beskriver ett samband mellan två eller flera variabler, där varje invärde associeras med ett utvärde, beskriver den funktionalistiska medborgarskapsteorin sambandet mellan två dimensioner. Dessa två dimensioner utgör begreppets intension och extension, innehåll och omfång. Att medborgarskapet begriper dessa två dimensioner är det jag menar är nödvändigt. Man kan tänka sig att svaret på frågan »vilka rättigheter och skyldigheter har medborgare i kraft av att vara medborgare?» beskriver konnotationerna som begreppet är kopplat till (intension eller innehåll), och att svaret på frågan »vem är medborgare?» beskriver vilka subjekt som åsyftas (extension eller omfång). Den här idén är i grunden inte min egen: redan Aristoteles förstod att det måste förhålla sig på det sättet.

Nu kan vi använda teorin för att testa samstämmigheten mellan intension och extension på lite olika sätt. Om t.ex. en rättighet som tillskrivs en person i kraft av medborgarskapet är rösträtten, då bör

kriterierna för tilldelande av medborgarskapet återspegla detta. Det är inte uppenbart att det skulle vara rättfärdigat att tilldela medborgarskapet på bördsbasis (*jus sanguinis*), även om det i många fall kan framstå som ett praktiskt kriterium.

Den viktiga poängen här är inte att man med denna teori kan urskilja bra från dåliga kriterier för att räknas som medborgare, utan att dessa inte är bra eller dåliga i sig utan enbart i relation till de rättigheter och skyldigheter som medborgare tillskrivs i kraft av medborgarskapet. Tänk att dessa definierar vilken roll medborgarna spelar i en stat och att denna roll varierar från en stat till nästa. Då blir det lättare att se hur oklokt det är att diskutera vilket kriterium vi ska använda för att dela ut någonting (den juridiska status vi kallar medborgarskap) utan att veta vad det är vi delar ut för något (vilka rättigheter och skyldigheter). Kort sagt, vi har den dåliga vanan att låta staten besluta vem som får medborgarskap utan att ens avkräva svar på varför valet skulle vara passande, givet vad medborgarskapet i den staten består i. Idag stirrar man sig blind på frågan om vilka som ska tilldelas medborgarskap, utan att fundera på vad det är som ska delas ut. Allt oftare tar vi oss an frågan om migration och medborgarskap på ett sätt som vilar på kortsiktiga ideologiska inslag. Beslut inom dylika områden måste tas på ett sätt som överensstämmer med våra grundvärderingar. Genom medborgarskapet väljer vi vilka vi vill leva med, så låt oss då göra det i samklang med vår övertygelse om vilka vi vill vara imorgon.

Även när det gäller rösträtt och migration verkar vi ofta aningslösa. Varför utesluter vi personer ur det politiska medborgarskapet? Rösträttsbegränsningar kommer väsentligen i två olika versioner – beroende på var bevisbördan läggs. Visst finns det grupper som saknar rösträtt, till exempel minderåriga eller personer som saknar full juridisk kapacitet, men det handlar om undantag, avsteg från regeln om allmän rösträtt man menar skulle vara motiverade. När det gäller icke-medborgare är systemet typiskt sett konstruerat på ett annorlunda sätt. Då är utgångsläget att de inte bör rösta. Vad innebär det i ett demokratiskt styrelseskick? Vad följer ur det förhållandet över tid, när det kombineras med restriktiva naturalisationsregler?

Din bok *European Citizenship After Brexit* citerades flitigt i Europaparlamentets analys av förhandlingarna med Storbritannien. Kan du sammanfatta vad du tog upp i den?

I BOKEN TILLÄMPADE jag den funktionella medborgarskapsteorin på EU-medborgarskapet. Till skillnad från många andra brydde jag mig inte om varken frågan om hur det skulle gå med förhandlingarna eller om unionsmedborgarskap är ett ›riktigt‹ medborgarskap. Jag tog istället reda på vilka regler som skulle gälla ifall inga förhandlingar ägde rum. Hur kan man veta ifall förhandlingar lyckas eller inte, om man inte vet vad som annars skulle ha hänt? Det visade sig vara ett bättre tillvägagångssätt än att försöka gissa sig till resultatet av förhandlingar bakom stängd dörr. Jag kunde också undvika den andra frågan som tog upp så mycket tid för andra. Det spelar ingen roll, ur juridisk synvinkel, vilka nationella identifikationsmekanismer som finns på plats eller ej, om folk känner sig som medborgare i unionen eller ej, för att kunna fastställa vilka rättigheter och skyldigheter de har. Jag tog istället hjälp av social ontologi och hävdade att medborgarskap är ett institutionellt faktum. Genom institutionella fakta tillskriver vi något en funktion som det inte har genom sina empiriska egenskaper. Ett vanligt sätt på vilket sådana fakta uppkommer är genom konstitutiva regler, vanliga inom rätten. Utifrån den utgångspunkten blir det lättare att se att även unionsmedborgarskapet är beskaffat på samma sätt: de konstitutiva reglerna som ställer upp funktionen finns att läsa i fördragen under titeln ›medborgarskap‹. En filosofisk ansats gav alltså en annorlunda analys av samma data.

Ett viktigt resultat i boken var också att skilja transnationella från överstatliga rättigheter kopplade till unionsmedborgarskapet. Den distinktionen är lätt att förklara för filosofer: transnationella rättigheter är grundade i gemensamma intressen som unionsmedborgare har i kraft av att vara sådana; överstatliga rättigheter är grundade i reciproka eller ömsesidiga intressen mellan medborgarna i nationalstater, vilka bestämt sig för att erkänna vissa rättigheter till andra staters medborgare under förutsättning

att deras hemstat gör likadant. Ömsesidiga intressen har man t.ex. i byteshandel, som därmed skiljer sig från den typ av intressen vi har när vi t.ex. ägnar oss åt gemensam skötsel av trädgården i ett bostadshus. Exempel på en transnationell rättighet är rösträtten i EU-parlamentet: med den bygger unionsmedborgarna tillsammans någonting som inte fanns dessförinnan (en gemensam politisk röst). Exempel på en överstatlig rättighet är konsulärt skydd i tredje land: den rättigheten grundas på ett »utbyte» mellan medborgarens hemstat och den medlemsstat som råkar ha en ambassad i landet i fråga. Hobbes menade att grunden för detta enbart är »vänskapen mellan suveränerna». Det står klart att ett land som lämnar unionen kan dra tillbaka sin »vänskap mellan suveränerna» och upphöra att erkänna överstatliga rättigheter. Men det är inte självklart att ett land, alltså enbart en del av unionsmedborgarna, kan förändra något som unionsmedborgarna gemensamt åtnjuter. Detta är en fråga för unionsmedborgarna att ta ställning till och inte en så lätt fråga heller. Det gäller till syvende och sist vilken roll unionsmedborgarna ska spela i EU-samarbetet.

För många filosofer, även inom politisk filosofi, känns det nog väldigt fjärran att ens forskning ska få genomslag i EU-lagstiftning. Hur kändes det?

ROLIGT FÖRSTÅS, FAST OVÄNTAT. Jag skrev inte boken för att den skulle få något speciellt genomslag utan för att jag tyckte det rädde många oklarheter i själva frågan jag ville utreda. Det visade sig att jag knappast var ensam om att tycka det var mycket oreda. Boken bidrog till att Bertrand Russell Foundation for Peace övertygade EU-kommissionen att registrera två europeiska medborgarinitiativ. Över 190 000 personer i 27 medlemsländer deltog i initiativen. EU-parlamentet kom också att intressera sig för boken. Nu har EU-domstolen beslutat att ta upp en rad olika fall som rör denna fråga. På det sättet är jag glad att jag kunnat lyfta en fråga av vikt. Men det var inte en satsning på att nå ut. Det var ett tvekan, om än nyfikat, sökande efter hur frågan kunde förstås.

Du har nyligen tillsammans med Torben Spaak redigerat en handbok om rättspositivism. Vad är rättspositivism och varför tycker du det är intressant?

JA, DET ÄR lite skrattretande kan man tycka att det ska krävas två forskare som sysslat mycket med skandinavisk rättsrealism, som Torben och jag, för att få till stånd en någorlunda sammanhängande översikt av en så grundläggande teori om rättens natur som rättspositivismen.

Den rättspositivistiska tankeströmningen går tillbaka långt i historien men det är inte förrän under den senare delen av 1900-talet som den kristalliserar sig som en teori om vad som krävs av en rättsteori för att den ska kunna sägas vara en sådan. I den bemärkelsen har den föga att skaffa med den strömning i filosofins historia som går under samma namn (positivism). Det finns alltså många olika former av positivism som boken behandlar men i fokus står främst den s.k. deskriptiva rättspositivismen som, kort sagt, bekänner sig till tre grundläggande teser (varav det finns lite olika varianter): att vad som räknas till den gällande rätten avgörs genom fakta som är beroende av ett samhälle (*social fact thesis*); att gällande rätt och moral kan sakna koppling i en viss bemärkelse (*separation thesis*); att gällande rätt är verksam i samhället (*thesis of social efficacy*). Vissa tillägger även den semantiska tesen: att normativa termer (t.ex. rättighet) betyder olika saker i rätten och i etiken. Man kan tänka på rättspositivism som ett slags ramverk: den hjälper oss att veta när vi kan sägas stå inför en teori om rättens natur. Det är viktigt att se att den inte syftar till att beskriva befintliga rättsordningar eller meddela hur gällande rätt ska tillämpas, tolkas eller efterlevas. Det intressanta med teorin är inte heller den taxonomiska frågan om en viss teori är positivistisk eller inte. Det som är intressant är snarare den mångfald av grundläggande frågor om rätten som kopplas till positivismen: frågor om vad rätten är, dess funktion, om den kan ha ett syfte, hur den kan leda våra handlingar, huruvida den har förmåga att leva upp till olika normativa ideal (t.ex. rättsstaten), under vilka förutsättningar vi bör följa den, hur den förhåller sig till staten, till tvång, till moral,

till sociala normer, till mänskligt beteende, till sedvänja, och hur vi kan besvara dessa och liknande frågor. Vi tror att positivismen kommer att fortsätta väcka intresse hos både filosofer och jurister, men också inom andra delar av humaniora och samhällsvetenskap.

Du är ordförande för den svenska sektionen av den Internationella Sammanslutningen för Rätts- och Socialfilosofi, och jag har läst att du vill sätta rättsfilosofin på kartan igen, inte minst i Uppsala. På så sätt bygger du vidare på Axel Hägerströms arv, en person som jag förstår att du har intresserat dig för genom åren. Vad med hans filosofi tycker du är särskilt intressant och tycker du att han är relevant än idag?

JAG VAR ORDFÖRANDE mellan 2014–2021 men lämnade över klubban i år till min mycket kompetenta kollega i Lund, Lena Wahlberg. Det stämmer att jag tycker att rättsfilosofin har en plats inom den praktiska filosofin som är värd att utveckla, och då kanske speciellt i Uppsala p.g.a. kopplingen till rättsrealismen som utgick från Hägerström. Hägerström var banbrytande på flera sätt: t.ex. inom värde läran och rättsläran, men också i en bredare samhällelig bemärkelse. Han var också ganska ofta missförstådd. Den mest allvarliga missuppfattningen är nog att det skulle föreligga något moraliskt fel i non-kognitivismen. Hägerströms relevans består i att han är en klassiker, av tre skäl. Han präglade sin samtid och var en föredömlig uttolkare av sitt eget tidevarv; varje ny generation forskare läser Hägerström i nytt ljus så hans verk fortsätter att ge upphov till intressanta och kontrasterande tolkningar; han utvecklade allmänna kategorier som vi använder än idag för att förstå världen vi nu lever i: t.ex. förstod han tidigt att fakta inte enbart är empiriska till sin natur och att man kan undersöka icke-empiriska fakta på empirisk väg, något som kommit att bli en viktig insikt i den sociala ontologin.

Din forskning rör sig över många ämnesområden, och som forskningsledare på Uppsala Forum för Demokrati, Fred och Rättvisa leder du en tvärvetenskaplig miljö. Vilka anser du är de främsta fördelarna och utmaningarna med tvärvetenskap?

JAG HAR EN bakgrund i flera ämnen och har arbetat vid olika fakulteter. Det har jag uppfattat vara en stor rikedom. Det har nog gjort mig mer lyhörd, vidsynt, och respektfull inför andras kunskap än vad annars hade varit fallet. Men från början tyckte jag att det krävdes ganska mycket för att sätta sig in i andra discipliners *forma mentis*. Inomvetenskaplig forskning har sin charm men jag ser inte filosofin som en vetenskap, utan som en metavetenskap. Den ger ett fågelperspektiv utifrån vilket vi kan diskutera och jämföra olika metoder, förslag och teorier, vilket ofta underlättar mångvetenskapligt samarbete. En annan fördel med träning i filosofins historia är att man ofta slipper återupptäcka hjulet, något som ofta plågar normativa diskussioner i andra discipliner. Sen har jag nog alltid varit lite orolig för att Kallikles kanske inte enbart hade fel: tänk om det stämmer att filosofin tillhör den tid då vi bildar oss men inte tiden för handling! För mig innebär tvärvetenskaplig forskning ofta ett sätt att sätta filosofiska insikter i arbete. Det är inte en fråga om teori och praktik, lära och tillämpning, utan en fråga om intellektuellt hantverk. Ingen teori lider av att man utforskar dess förutsättningar och konsekvenser.

Du har nyligen varit redaktör för ett temanummer i *Theoria* om kvinnor i filosofin i Skandinavien, och du är den första kvinnliga professorn i praktisk filosofi någonsin vid Uppsala universitet. Vad har du att säga om kvinnors representation och villkor inom filosofin idag?

JA, MEDREDAKTÖR TILLSAMMANS med Elena Prats (Uppsala universitet). Det är välkänt att de stora namnen i filosofiens historia är män. Bristen på jämställdhet i filosofin har fått allt större uppmärksamhet under senare tid. Det upprepas ofta att i filosofin är antalet disputerade kvinnor som fortsätter sin forskarkarriär i linje med antalet inom matematik, teknik och fysik. Om man utgår ifrån att jämförelsen kan göras med andra delar inom humaniora förefaller filosofin som ovanligt skev. Det finns ganska omfattande litteratur om de möjliga orsakerna därtill, både i relation till filosofin i synnerhet och universitetsvärlden i allmänhet. Temanumret i *Theoria* syftade inte till att bidra till denna litteratur, utan till att

lyfta fram och öka synligheten för högkvalitativ filosofi skriven av kvinnliga forskare vid olika universitet runt om i Skandinavien. Skälet till att detta kan spela roll för filosofin är lätt förklarat: filosofens intressen avgör vilka frågor som behandlas. Intressen påverkas av många olika saker men bland annat av vem man är och det liv man lever. Det är inte avgjort på förhand vilka frågor som är värda att behandlas. Ofta under historiens gång har vi misstagit oss när det gäller att stava ut vilka filosofiska frågor, metodval och begreppsbildningar som varit värda att utforska. Av det skälet ökar vi möjligheterna att tillsammans utveckla filosofin om de som ägnar sig åt den intresserar sig för olika saker, på olika sätt. Med andra ord är frågan om ökad mångfald kopplad till frågan om vad som är filosofi. Jag vill understryka denna inomvetenskapliga kvalitativa aspekt.

Slutligen, vilket råd har du att ge unga filosofer?

MED HORATIUS, OCH KANT: *sapere aude!*

→

Anna Wedin